

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ

(ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਆਖਿਆ)

ਮੁੱਖ ਸਲਾਹਕਾਰ
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ

ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ
ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

©
ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ISBN 978-81-7770-193-7

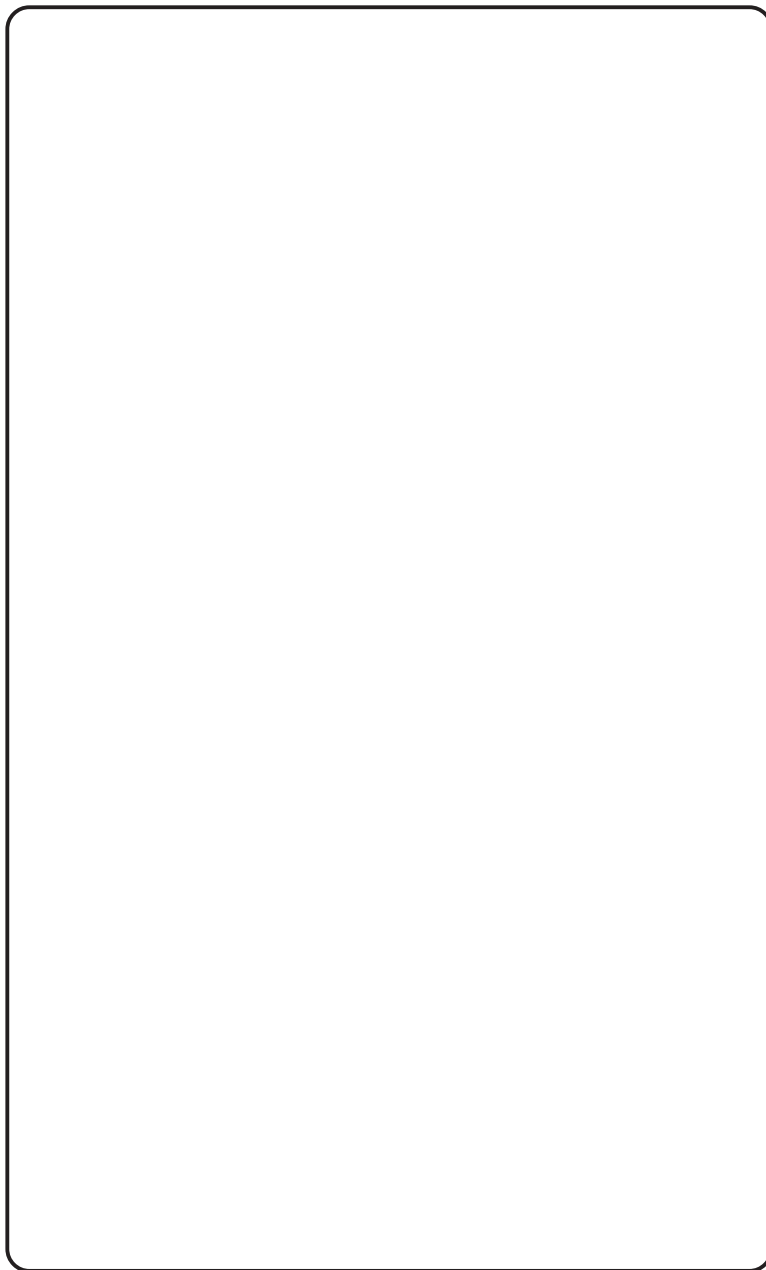
Japu Ji Sahib (Sarbpakhi Viakhiya)
by
Gulzar Singh Kang

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : 2014
ਗਿਣਤੀ : 500
ਕੀਮਤ : 250/- ਰੁਪਏ

ਡਾ. ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੋਹਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇੰਚਾਰਜ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਦ੍ਰਿਤ।

ਤਤਕਰਾ

1. ਦੋ ਸ਼ਬਦ - ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਸਾਹਿਬ	(vii)
2. ਵਿਭਾਗੀ ਸ਼ਬਦ - ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ	(ix)
3. ਭੂਮਿਕਾ - ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ	(xiii)
4. ਜਪੁ ਜੀ - ਵਿਆਖਿਆ	1-127
5. ਸਹਾਇਕ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ	128-130

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਈ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬੜੀ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਉਪਲੱਬਧੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ 400 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਇਕ ਆਹਲਾ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖੋਜ-ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸਤੰਬਰ 2004 ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਬਕਾਇਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਪ੍ਰੈਲ 2011 ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਅਧਿਆਪਨ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਵਿਭਿੰਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਤੇ ਮਿਆਰੀ ਖੋਜ-ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਸੈਮੀਨਾਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਵਿਖਿਆਨ, ਸਿਮਪੋਜੀਅਮ ਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਆਦਿ ਦਾ ਸਫਲਤਾ-ਪੂਰਵਕ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਛੋਟੇ ਗਏ ਕੁਝ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਜਲਦ ਹੀ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਵਿਦਵਾਨ-ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ

ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਤੀ ਆਰੰਭੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੋਜ-ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ‘ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਰੰਪਰਿਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਹੁੰਚ, ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਮਨਵੈ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਕਾਲ ਦੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਬੜਾ ਸੂਖਮ ਭਾਂਤ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ‘ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਆਖਿਆ)’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ ਜੀ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ’ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਨੂੰ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਤੇ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਇਸ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰੀ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਨ-ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰੇਗਾ।

ਪ੍ਰੋ. ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ

ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਵਿਭਾਗੀ ਸ਼ਬਦ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੁਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖੋਜ-ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਖੋਜ-ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਛੇ ਖੇਤਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ- (I) ਸਿਧਾਂਤਗਤ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਧਿਐਨ, (II) ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧਿਐਨ, (III) ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ, (IV) ਅੰਤਰ ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ, (V) ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ (VI) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ। ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਪਰੋਕਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੋਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉਲੀਕੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿਆਰੀ ਤੇ ਉੱਚ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖੋਜ-ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਿਕਟ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਏ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਨੁਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਰੋਤ, ‘ਹਕੀਕਤ-ਏ-ਬਿਨਾ-ਵ-ਉਰੂਜ਼-ਫ਼ਿਰਕਾ-ਏ-ਸਿੱਖਾਂ’ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਤੇ ਮੁਲੰਕਣ ਅਤੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ: ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕੋਸ਼’ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਵਧੇਰੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁੱਝ ਖੋਜ-ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬੜੇ ਲੰਮੇ-ਚੌੜੇ ਸਰਵੇਖਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ

ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਹਦੇਹੀ ਤੇ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ 'ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ, ਦੀ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਬੜੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਖੋਜ-ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਿਆਰੀ, ਸਹੀ ਤੇ ਠੋਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੌਜੁਆਨ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਣ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਖੋਜ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਸਮਕਾਲ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰੇ। ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਅੰਤਰ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਟਕਸਾਲੀ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ 'ਵਿਆਖਿਆ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ 'ਭੂਮਿਕਾ' ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਟਕਸਾਲੀ

ਵਿਦਵਾਨ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉਪਰ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਮੱਧ-ਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਸੰਬੰਧੀ ਚੋਖਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੜੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ, ਸੰਜੀਦਗੀ ਤੇ ਤਨ-ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਉੱਪਰ ਵਿਅਸਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਪੁ ਜੀ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੱਕ ਦੇ ਟੀਕੇ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ, ਇਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਮਿਆਰ, ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਤੇ ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਮਾਹਿਰਾਨਾ ਰਾਇ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਡਾ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੱਕ) ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀਂ ‘ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਆਖਿਆ)’ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੁਝਾਉ ਦੇ ਖਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਹਾਂ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿਵਾਜਣਗੇ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਰਾਇ ਪ੍ਰੋ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਨੇ ਜਿਸ ਲਗਨ ਨਾਲ ਇਸ

ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵਧਾਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਉਪਯੋਗੀ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤੀ ਰਾਇ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਉਡੀਕ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸ਼ੋਧ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ

ਡਾਇਰੈਕਟਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਭੂਮਿਕਾ

I

‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ’ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਣਯੋਗ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 400 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ ਐਲਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮਾਣਯੋਗ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਪ੍ਰੋ. ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਪ੍ਰੈਲ, 2011 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਿਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੋਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ‘ਵਿਆਖਿਆ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਦਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵੀ ਅਹਿਮ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੀਕੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਟੀਕਾ/ਵਿਆਖਿਆ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਸਰਬਦੇਸੀ ਤੇ ਸਰਬਕਾਲੀ ਹੈ। ਹਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵੀ ਰਹੇਗੀ। ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਧਰਾਤਲ ਉਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਆਲਮੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਥੇ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਹੁੰਚ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਮਨਵੇਂ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਕਾਲ ਦੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਵਿਛੁੰਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਨਿਰੋਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਏਨੀ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਅਸਲ ਭਾਵਨਾ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ‘ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ’ ਸਿਰਲੇਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਾਨਵੀ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ, ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਲੋਂ ਰਚੀ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ‘ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੇ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ’ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 722) ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਜੋ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਚਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੋ ਰਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਚਾਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੈਵੀ ਪੈਗ਼ਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ’ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 763) ਨੂੰ ਤਾਮੀਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਾਨਵੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਜੋਤਿ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਵੇਂ ਨਿਰੋਲ ਦੈਵੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸੇ ਦੇ ਉਲਟ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਮਾਨਵੀ ਯਤਨ ਹੈ। ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ‘ਆਪੁ ਆਪੁਨੀ ਬੁਧਿ ਹੈ ਜੇਤੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹੋ ਹੀ ਅੰਤਮ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਯਤਨ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਖੀਕਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਇਕ ਸਾਖੀ ਘੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਗਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਹੁੰਚ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਪਰ ਵੇਦਾਂਤ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਰੰਗ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੱਬ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਸੰਪਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਜੋ ਟੀਕੇ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਾਖੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਨਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਰਥ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਵਾਦ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਆਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਿਆ ਤੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ’ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਤੇ ਠੋਸ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਦਈਏ ਤਾਂ ਅਰਥ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੈਤਸਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ- ‘ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਵਯਾਕਰਣ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮਨ-ਘੜਤ ਅਰਥ ਤੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿਚਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਲੋਕੀਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਰੋਕ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ।’ ਸੋ ਇਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸੰਦ (Tool) ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੈ ਵਰਣਾਤਮਿਕ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹੈ ਭਾਵਾਤਮਿਕ। ਵਰਣਾਤਮਿਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਕੁਝ ਬੱਝਵੇਂ ਨੇਮ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਨੇਮ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਖੁਦ ਆਪ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਜਦ ‘ਅਕਲੀ ਪੜ੍ਹ ਕੈ ਬੁਝੀਐ’ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪੱਧਰ ਹੈ ਭਾਵਾਤਮਿਕ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਧੁਨਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ), ਜੋ ਗੁਪਤ ਹੈ, ਅਗਾਧ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਅਨੁਭਵ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਾਵਿਕ-ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਝੀ ਦੀ ਇਸ ਪਰਤ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ‘ਬੁਧਿ ਬਦਲੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ’ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਗ੍ਰੰ.ਸ. 339) ਕਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬੰਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੋ ਬੰਦ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ-

1. ਤਾਰਾ ਚੜਿਆ ਲੰਮਾ ਕਿਉ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ ਰਾਮ॥

ਸੇਵਕ ਪੂਰ ਕਰੰਮਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਬਦਿ ਦਿਖਾਲਿਆ ਰਾਮ॥

(ਸ੍ਰੀ. ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸ. 1110)

2. ਚਿੜੀ ਚੁਹਕੀ ਪਹੁ ਫੁਟੀ ਵਗਨਿ ਬਹੁਤੁ ਤਰੰਗ ॥

ਅਚਰਜ ਰੂਪ ਸੰਤਨ ਰਚੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮਹਿ ਰੰਗ ॥ 1 ॥

(ਸ੍ਰੀ. ਗ੍ਰ. ਗ੍ਰੰ. ਸ. 319)

ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਛੰਤ ਦੇ ਜੇਕਰ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਬੋਦੀ ਵਾਲਾ ਤਾਰਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ‘ਕਿਉਂ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ ਰਾਮ’ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦਾ। ਅਨੁਭਵੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਨਿਰਤ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲੰਮਾ ਤਾਰਾ (ਬੋਦੀ ਵਾਲਾ ਤਾਰਾ) ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਬਦਿ ਰੂਪੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਸੇਵਕ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਹਾਂਗੇ ਕਿ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ? ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜਨ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਰੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ-ਪਹਿਲ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਚਹਿਕਣ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਅਗਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਹੁ-ਫੁਟਾਲੇ ਵਰਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਵਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਹ ਚੋਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਜਿਥੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਬੁਧਿ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸੁਧਿ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵਾਲੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਨਾਲ ਸਮਨਵੇਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਿਮਾਣੇ ਯਤਨ ਦੀ ਜੋ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

1. ਮੂਲ-ਪਾਠ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਤਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਸ਼ਲੋਕ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਕਾਈ (unit) ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਠ (reading) ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਉਚਾਰਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਹਰ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਿਵਾਏ ਪੂਰਨ ਵਿਸਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ (ਦੋ ਡੰਡੀਆਂ ॥) ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਅਲਪ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ (ਕਾਮਿਆਂ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮੇਂ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਵਕਫ਼ਾ (space) ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਬੰਦ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੰਨਾ ਬਰੈਕਟ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਹਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਰਾਗ ਬਾਰੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ, ਸੰਖੇਪ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

3. ਉਚਾਰਣ ਸੇਧਾਂ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ ਹਨ ਜੋ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਰ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਤੇ ਅਰਥ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਿੱਕਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਆਮ ਪਾਠਕ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਉਕਾਈ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਬਿੰਦੀ, ਅੱਧਕ ਜਾਂ ਪੈਰੀਂ ‘ਹ’ ਉਚਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ

ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ‘ਅਕਲੀ ਪੜ੍ਹਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੇ ਹਨ—

(ੳ) (i) **ਊਧਉ** ਅਕੁਰੁ ਤਿਲੋਚਨੁ ਨਾਮਾ ਕਲਿ ਕਬੀਰ ਕਿਲਵਿਖ ਹਰਿਆ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 1393)

(ii) ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਜੰਮਿਆ ਪਿਆਰੇ **ਊਧਉ** ਸਿਰ ਕੈ ਭਾਰਿ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 636)

ਇਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਊਧਉ’ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇਕ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਵਿਚ ਆਏ ‘ਊਧਉ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਉਲਟਾ ਜਾਂ ਪੁੱਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ‘ਊਧਉ’ ਹੈ।

(ਅ) (i) ਜੂਠਿ ਨ **ਅੰਨੀ** ਜੂਠਿ ਨ ਨਾਈ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 1240)

(ii) ਦੂਜੀ ਦੁਰਮਤਿ **ਅੰਨੀ** ਬੋਲੀ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 1022)

ਇਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਅੰਨੀ’ ਸ਼ਬਦ ਅੰਨ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਹੈ— ਅਨਾਜ। ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਅੰਨੀ’ ਸ਼ਬਦ ਇਕਵਚਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਤੇ ਅਰਥ ਹੈ— ਅੰਧੀ। ਇਥੇ ਉਚਾਰਣ ‘ਨ’ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ‘ਹ’ ਲਗਾ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਕ ਹੈ—

ਮੋਹਨਿ ਮੋਹਿ ਲੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਿ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 1187)

ਇਥੇ ‘ਮੋਹਿ’ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਵਾਰ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ‘ਮੋਹਿ’ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ— ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਸਨੇਹ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਥੇ ‘ਮੋਹਿ’ ਨਾਉਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ‘ਹ’ ਨੂੰ ਸਿਹਾਰੀ ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੈ ਪਰ ਉਚਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ‘ਮੋਹਿ’ ਪੜਨਾਵ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਅਰਥ ਹੈ ਮੇਰਾ। ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ‘ਮੋਹੇ’ ਵਾਂਗ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਤੁਕ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ‘ਮੋਹਨਿ ਮੋਹ

ਲੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹੇ’ ਵਾਂਗ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਮੋਹਨ ਦੇ ਸਨੇਹ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਮੋਹ ਲਿਆ’।

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ‘ਉਚਾਰਣ ਸੇਧਾਂ’ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ- ਬਿੰਦੀ-ਟਿੱਪੀ ਲਈ ‘ਨਾਸਕੀ ਸੂਰ’, ਅੱਧਕ ਤੇ ਪੈਰੀਂ ਹਾਹੇ ਲਈ ਭਾਰ ਸਹਿਤ ਅਤੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਲਈ ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੁਨੀ’ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਜੋਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

4. ਸ਼ਬਦਾਰਥ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਜਿਥੇ ਕਠਿਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਬਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਿਛੋਕੜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਣ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਆਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਥੇ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ-

(ੳ) (i) ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ **ਸਰਮੁ** ਪਤੁ ਝੋਲੀ
ਧਿਆਨੁ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 6)

(ii) **ਸਰਮੁ** ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ
ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨ ਵੇ ਲਾਲੇ॥ (ਸ੍ਰੀ. ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 722)

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤੁਕਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਸਰਮੁ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਸ਼੍ਰਮ’ ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਮਿਹਨਤ, ਘਾਲ। ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ‘ਸਰਮ’ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਸਰਮੁ’ ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਲੱਜਿਆ, ਇੱਜ਼ਤ। ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ‘ਸ਼ਰਮ’ ਹੈ।

(ਅ) (i) ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ **ਕੁਲਹ** ਉਧਰ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 986)

(ii) ਤਾਜ **ਕੁਲਹ** ਸਿਰਿ ਛੜ ਬਨਾਵਉ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 225)

ਇਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਕੁਲਹ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਲ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਵੰਸ਼, ਖਾਨਦਾਨ। ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਕੁਲਹ’ ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ, ਅਰਥ ਹੈ ਅਹਿਲਕਾਰ। ਪਗੜੀ ਬੰਨਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਟੋਪੀ ਨੁਮਾ ਕੁਲ੍ਹਾ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਅੰਦਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ ‘ਹ’ ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ਅਲਫ) ਕੰਨਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ‘ਕੁਲਹ’ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ‘ਕੁਲ੍ਹਾ’ ਜਾਂ ‘ਕੁਲਾਹ’ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਿਛੋਕੜ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦ ਉਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤੀਕਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਬਰੈਕਟ ਵਿਚ ਦੇਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਧਾਂਤੀਕਰਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਅਰਥ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਿਵੇਂ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਂਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਵਾਲੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਤੇ ਅਰਥ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗੇਤਰ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਵੇਖੋ-

(i) ਕਿ ਇਹੁਨੁ ਅਵਰਨੁ ਸਦਾ ਅਵਿਨਾਸੀ ॥ (ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. 1261)

(ii) ਅਵਰਨ ਹਸਤ ਆਪ ਹਰਿ ਕਾਂਨੇ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾ. 332)

ਇਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਅਵਰਨੁ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ ‘ਅ’ ਅਗੇਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹੈ- ਵਰਨ ਰਹਿਤ। ਉਚਾਰਣ ਹੈ- ‘ਅ+ਵਰਨੁ’। ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਅਵਰਨ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ‘ਨ’ ਪਿਛੇਤਰ ਕਰਕੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਹੈ- ‘ਅਵਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ’। ਇਥੇ ਉਚਾਰਣ ਅਵਰਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਅਰਥ

ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦੇ ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ ਜਾਂ ਸਮਾਸੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਰੈਕਟ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ।

5. ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ

ਅਰਥ ਵਿਆਖਿਆ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਤੁਕ ਵਾਰ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਬਰੈਕਟਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰ ਬੰਦ ਦਾ ਅੰਕ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

6. ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵ

ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

7. ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੇ ਹਵਾਲੇ

ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਰਥ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜਾਂ ਅਰਥ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰੰਪਰਾਈ ਟੀਕਾ ਪੱਧਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਿਥੇ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੈਰ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਨਿਖੇੜੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰੰਪਰਾਈ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪਾਠਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਣ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣ ਲਈ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਖੋਜਾਰਥੀ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾਲਾ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ (style sheet) ਸਥਾਨਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਦਾਂਤੀ (ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ); ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ); ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਢਿੱਲੋਂ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ) ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਡਾ. ਸ਼ਸ਼ੀ ਬਾਲਾ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾ. ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ (ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ; ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਅਤੇ ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਡਾਇਰੈਕਟਰ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ (ਸੋਦਰ, ਸੋ ਪੁਰਖ, ਸੋਹਿਲਾ) ਤਕ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ) ਅਤੇ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ, ਦਿੱਲੀ ਪਾਸੋਂ ਰਾਏ ਲਈ ਗਈ ਹੈ।

‘ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉਪਰ ਭਾਵੇਂ ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਦਾਂਤੀ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੇ ਲੰਮੇ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਲਾਭ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਸੁਭਾਗ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਉਚਾਰਣ ਸੇਧਾਂ ਪੱਖੋਂ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੇਂਦਰ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਰਿਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਸੰਕਲਨ (ਟਾਈਪ) ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਸੈਟਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਜਿਸ ਲਗਨ ਤੇ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਬਣਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦੀ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹੈ।

‘ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਰਾਗ ‘ਸਿਰੀ ਰਾਗ’ ਤਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤਕ ਵਿਚਾਰਿਆ ਇਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਜਪੁ ਜੀ’ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਜਪੁ ਜੀ’ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

II

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸੂਤਰਮਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਕੁਝ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚਾਰਨੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ:

- 1) ਜਪੁ ਜੀ, ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਿਥੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਦਿ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 38 ਹੈ।
- 2) ਜਪੁ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕੋ-ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ‘ਮਹਲਾ’ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਪੁ (ਸਿਮਰਨ) ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਜਪੁ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿਰੋਲ ‘ੴ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਓ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਸਤਿ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਨਾਮ’ ਦਾ ਹੈ,

‘ਕਰਤਾ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਪੁਰਖ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਨਿਰਭਉ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਨਿਰਵੈਰ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਅਜੂਨੀ’ ਦਾ ਹੈ, ‘ਸੈਭੰ’ ਦਾ ਹੈ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹਿਰਦੈ ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਣਾ ਹੈ।

- 3) ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ‘ਰਹਾਉ’ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਤੁਕ ਹੀ ‘ਰਹਾਉ’ (ਠਹਿਰਾਅ) ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਤਨੇਮ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਤੁਕ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ‘ਜਪੁ ਜੀ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ‘ਰਹਾਉ’ ਹੈ।
- 4) ਜਪੁ ਜੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਬਾਰੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 38 ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜ-ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਾਪ (ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ) ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।*
- 5) ਜਪੁ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਤ ਤੇ ‘ਨਾਨਕ’ ਛਾਪ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ 12 ਪਉੜੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਨਾਨਕ ਛਾਪ ਨਹੀਂ ਆਈ।
- 6) ਜਪੁ ਜੀ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਕੇ ਉਚਾਰਣ

* ‘ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਅਪਨਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅੰਗਦ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਆ॥ ਕਹਿ ਓਸੁ ਜਿ ਪੁਰਖਾ! ਹਾਂ ਹੁਣ ਤੂ ਜਪੁ ਰਚਿ ਸਿਫਤਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰਿ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪੁ, ਜੋੜ ਬੰਧਿਆ॥ ਜਪੁ ਦਾ ਜੋੜ॥ 38॥ ਅਠਤ੍ਰੀਹ ਪਉੜੀਆਂ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਹੁ ਮਥਿ ਕਢਿਆ, ਜਿਉ ਦਹੀਂ ਵਿਚਹੁ ਮਖਣ ਮਥਿ ਕਢੀਦਾ ਹੈ॥’ (ਜਨਮਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ (ਪੋਥੀ ਹਰਿ ਜੀ) ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਰਿਸਰਚ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1969, ਪੰਨਾ- 250)

ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਤੂੰ’, ‘ਤੁਧ’, ‘ਆਪ’, ‘ਆਪੇ’ ਅਪਣੱਤ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ‘ਮੈਂ’ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ‘ਤੁਧ’ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ‘ਮੈਂ’ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ‘ਤੁਧ’ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ।

7) ਜਪੁ ਜੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਹਰ ਜਗਿਆਸਾ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

8) ਜਪੁ ਜੀ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ’ ਵਿਚ ਜਪੁ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਰ ਸਿੱਖ ਜਪੁ ਜੀ ਨੂੰ ਕੰਠ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜਪੁ ਜੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਜ਼ਾਈਂ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਝੋਨੇ ਵਿਚ ਚਾਵਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਤੋਹ (ਫੱਕ) ਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ—

ਨਾਮ ਧਰਯੋ ਗੁਰਸਿਖਯ ਨਿਜ, ਜਪੁਜੀ ਕੰਠ ਨ ਕੀਨ॥

ਤੰਦੁਲ ਬਿਨ ਤੁਖ ਕਾਮ ਕੀਹ ਨਿਸ਼ਫਲ ਇਸ ਬਿਧਿ ਚੀਨ॥*

ਸਾਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਪੁਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਜਾਪ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਜੋ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸੁਹਜ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ‘ਸਗਲ ਭਵਣ ਕੀ ਸੁਧਿ’, ‘ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ’ ਦੀ ਮੁਕਾਮੀਅਤ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ, ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚੱਲਣ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ‘ਤੀਰਥੁ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ’ ਦਾ

* ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1961, ਪੰਨਾ 5.

ਅੰਤਰ ਗਿਆਨ 'ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੇ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਦੇਹ ਬੁਝਾਈ ਹੈ ਕਿ 'ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ' ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸਰ ਨਾ ਜਾਵੇ। 'ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ' ਦਾ ਵਿਸਮਾਦ ਇਸ ਜਾਪ ਵਿਚ 'ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ' ਦਾ 'ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਕੱਢਦੀ ਹੋਈ 'ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ' ਦਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਜਾਪ ਬਣ ਕੇ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਚ-ਖੰਡ ਦੀ 'ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ' ਰਾਹੀਂ 'ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਸਹਜਮਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਜਪਾ-ਜਾਪ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਦਰੁ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਹ ਜਾਪ (ਅਰਦਾਸ) ਵੈਰਾਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਅੱਗੇ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਬੁੱਧੀ-ਮੰਡਲ ਵਾਲੇ ਮਾਨਵੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਕੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰੰਭਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਸ ਅਨੰਤਤਾ ਨੂੰ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰ (ਕਠਿਨ) ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ (38) ਵਿਚ 'ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ॥ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥' ਰਾਹੀਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਥਾਂ ਦੇ ਮਿਟ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਅਨੁਭਵਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮੇਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤਕ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਮਿਥੀ ਗਈ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਕਾਰਜ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ

ਵਿਚ ਅਜੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਅਪਨਾਈ ਗਈ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ (ਡਾ.)